

УДК 37.015.3

НАТАЛІЯ СПИЦЯ-ОРИЩЕНКО

м. Харків

Spitsa@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті надано теоретичний аналіз питання психологічних особливостей розвитку особистості в ранньому юнацькому віці. Розглянуто радянський та зарубіжний досвід у вивченні проблеми через стислу характеристику основних концепцій розвитку особистості. Розкрито зміст основних новоутворень, які є надбаннями раннього юнацького віку, а саме: самовизначення, особистісне самовизначення, життєве самовизначення, моральне самовизначення, соціальне самовизначення, професійне самовизначення, я-концепція. Визначені перспективи подальших досліджень окресленого питання через призму формування й розвитку різних видів мотивації юної особистості з метою подальшої розвивальної та корекційної психологічної роботи з психологічного супроводу процесу професійного самовизначення.

Ключові слова: психологічні особливості, ранній юнацький вік, особистість, самовизначення, я-концепція.

Юнацький вік традиційно вважається періодом інтенсивного – розвитку самосвідомості особистості. Цей процес детермінований, з одного боку, внутрішніми закономірностями розвитку, з іншого – об'єктивними обставинами, у яких відбувається становлення особистості. Надзвичайно важливим стає питання вивчення психологічних особливостей школярів в ранньому юнацькому віці в контексті проблеми психологічного супроводу їх професійного самовизначення.

Мета статті – надати теоретичний аналіз психологічних особливостей розвитку особистості в ранньому юнацькому віці.

У радянській психології процеси формування й розвитку особистості досліджувались, головним чином, з позиції зовнішніх аспектів: соціальної ситуації (Л. Виготський, Л. Божович) та теорії «провідної» діяльності (Д. Ельконін, О. Леонтьєв). У концепціях розвитку особистості західних психологів (Е. Еріксон, Р. Бернс) проблеми раннього юнацького віку розроблені досить детально і результати досліджень неабияк наближаються до розкриття специфічних механізмів та закономірностей внутрішніх процесів, що відбуваються у самосвідомості особистості. Характерна для раннього юнацького віку зовнішня ситуація – це зміна соціального статусу, нові соціальні умови й обставини, початок засвоєння нових видів діяльності, розширення соціальних

контактів і новий зміст пред'явлених соціумом вимог. Саме ці обставини, а також необхідність визначити своє місце у житті, що постає перед особистістю, і становлять головний аспект соціальної ситуації розвитку, а також, на думку Л. Божович, виступають як причина формування нової «духовної потреби» – потреби у життєвому самовизначенні [2, 385]. Проте вимога, що пред'явлена соціумом і виступає як зовнішня щодо особистості, не обов'язково може стати причиною виникнення духовної потреби. Духовна сфера життя людини не може повністю підпорядковуватися її соціально-нормативній діяльності. Суспільні відносини виступають умовами, у яких особистість формується як соціальний суб'єкт, але не визначають її як духовну сутність. Отже, треба розрізняти поняття потреби у життєвому самовизначенні й об'єктивну необхідність обрати сферу діяльності, яка виникає перед кожною людиною незалежно від того, чи має вона внутрішню сформовану й усвідомлену потребу у професійному, життєвому, соціальному, духовному самовизначенні [6]. Закономірності розвитку особистості в ранньому юнацькому віці досліджувалися Р. Бернсом. Він, зокрема, зазначав, що типові для цього віку внутрішні конфлікти й стреси пов'язані передусім з необхідністю руйнування тих емоційних зв'язків, що склались у дитинстві, і з формуванням нових відносин [1]. Водночас

у цей період збільшується діапазон рольових виборів у зв'язку з включенням особистості у нову систему відносин. У процесі інтенсивної соціалізації молодшої людини стандарти й цінності суспільства можуть вступати у суперечність з очікуваннями і сформованими типами поведінки особистості, що іноді призводить до рольових конфліктів. На думку дослідника, існує й інший тип внутрішнього конфлікту у цьому віці, а саме – суперечність між вимогами рольової поведінки і потребою у самореалізації, розрив між виконуваною роллю та «істинним «Я». Саме тому проблеми «пошуку ідентичності» [9] і «формування глобальної Я-концепції» [1] виступають на перший план. Формування образу «Я» стає основою для подальших процесів самовизначення. Цей процес ретельно досліджувався І. Коном і він вважав, що головними психологічними надбаннями раннього юнацтва є відкриття людиною свого внутрішнього, світуусвідомлення своєї неповторності й унікальності. При цьому процес самопізнання стає більш усвідомленим і цілеспрямованим [4]. Формування образу «Я» у молодшої людини невідривне від визначення нею власної моральної і соціальної позиції та своїх відносин зі світом, зазначав.

А. Мудрик. Він підкреслював, що найважливіший моменту становленні особистості – це процес «пізнання світу й себе у ньому» [5, 45]. Характерною є потреба у відособленні від дорослих, пов'язана з потребою самопізнання і визначення своєї власної позиції, цінностей, світогляду, стилю життя. Сформований світогляд, як «певна концепція світу і людини» [5, 47] зумовлює рішення й вибір особистості. Таким чином, головні психологічні надбання раннього юнацького віку – активізація і актуалізація процесів становлення суб'єктивної картини світу, формування соціальної позиції та основ світогляду. Інтенсивний процес самовизначення відбувається на базі сформованих уявлень і виступає як «процес визначення себе у світі». Він пов'язаний з реалізацією себе, яка відбувається у двох формах: зовнішній – прагнення виділитися серед однолітків, проявити свою індивідуальність і внутрішньої – прагнення розкрити свої можливості й здібності у контакті із світом [5, 50–53]. Формування світогляду,

виявлення своєї соціальної позиції, вибір майбутнього соціального становища й засобів його досягнення – головні потреби особистості у юнацькому віці, вважав В. Худик. Світогляд він визначав як «систему переконань, що виявляється у ставленнях особистості до середовища» [7, 4]. У підході цього дослідника увага здебільшого приділяється аспектам соціально-оцінювального характеру. Він, зокрема, вважав, що особистість має оцінювати себе передусім з позиції оточення: «Самовизначення – це визначення своєї корисності для суспільства» [7]. Щоправда, В. Худик зауважив, що формування особистісного ставлення до подій і явищ та певних тенденцій поведінки й діяльності залежить від домінуючих потреб і мотивів особистості, але це не пояснює специфіки формування світогляду саме у юному, віці оскільки, як відомо, особливості мотиваційної сфери і сфери потреб закладаються ще у ранньому дитинстві. Процес самовизначення у юному віці як визначення особистістю своєї позиції представлений також у роботах Д. Фельдштейна. Характерною рисою цього віку дослідник вважав «...перехід від дитинства до дорослості» [8, 5]. Підкреслюючи значення соціального аспекту самовизначення у юному віці, він зазначав, що основою цього процесу є «формування певної соціальної позиції особистістю, яка поставлена в умови вибору життєвого шляху» [8, 12]. Увагу на те, що необхідність самовизначення, як особистісного, так і професійного, певною мірою детермінована вимогами суспільства, звертав М. Гінзбург. Але водночас він зауважив, що самовизначення також детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов'язане з потребою у самореалізації, яка особливо загострюється у період юності. Саме тому самовизначення включене до системи уявлень особистості щодо перспектив у часі й тісно пов'язане з її життєвими планами [3, 20]. Цей зв'язок стає очевидним, коли розкривається специфічна психологічна основа особистісного самовизначення у юнацькому віці – вперше усвідомлюється і активно реалізується в житті спрямованість на майбутнє. На цій особливості акцентував увагу й І. Кон: «Питання «Хто Я?» означає у юності не тільки і не стільки оцінку наявних рис, скільки

визначення перспектив і можливостей: ким я стану, що трапиться зі мною у майбутньому, як і для чого жити?» [4, 199]. За такого підходу майбутнє стає головним «виміром», оскільки життєві плани стають явищем не тільки соціального, а й морального характеру. Вони не вичерпуються питанням «ким бути?», а також містять у собі вирішення проблеми «яким бути?», що стає важливим етапом на шляху морального самовизначення. Таким чином, процеси самовизначення в ранньому юнацькому віці мають глобальний характер. Вони висвітлюються з різних боків з позиції різних підходів, що наявні у психологічній літературі. Аналіз досліджень з проблем самовизначення дає підстави зробити висновок, що у кожному з них висвітлюється певний аспект цілісного процесу, який відбувається в житті особистості й інтенсивність якого надзвичайно посилюється саме в цей період. Формування в особистості індивідуального світосприймання і цілісної картини світу стає усвідомленим процесом і центром духовних пошуків. Вибір світогляду вперше відбувається свідомо і має відношення до життя в цілому. На цей час особистість вже має на досить високому рівні сформований душевно-інтелектуальний «апарат», щоб виробити самостійні ставлення й оцінки, проаналізувати власний досвід, пов'язати своє переживання реальності з духовними і моральними цінностями. Поряд із самовизначенням у світогляді відбувається особистісне самовизначення людини, яке може розглядатися як у змістовному, так і в процесуальному аспектах. Змістовний аспект особистісного самовизначення полягає у формуванні цілісної «Я-концепції», яка містить уявлення про власні індивідуальні риси і наповнена відчуттям своєї неповторності та унікальності. Процесуальний аспект особистісного самовизначення виявляється у початку формування життєвих планів і перспектив. Психологічним ґрунтом для цього служить специфічна спрямованість у майбутнє, яка певним чином пов'язана з усвідомленою потребою у самореалізації. Третій важливий аспект самовизначення в ранньому юнацькому віці – соціальне самовизначення. Його зміст полягає у визначенні молодою людиною «себе серед людей», вибору соціального

становища і визначенні свого місця у системі суспільних відносин. При цьому професійне самовизначення виявляє найтісніші зв'язки з соціальним, оскільки пов'язане з ним як ситуативно, так і змістовно. Водночас воно невіддільне від самовизначення людини у сфері світогляду, моральної позиції, життєвого сенсу і «Я-концепції», мотивації, які зумовлюють її різнобічні зв'язки з навколишнім світом, в т. ч. характер її трудової діяльності. Центральним новоутворенням психічного розвитку раннього юнацького віку є орієнтація на майбутнє, яка визначає життєву перспективу взагалі (а не тільки участь у певній діяльності): це й потреба зайняти внутрішню позицію дорослого, зрозуміти себе в якості члена суспільства, визначити своє призначення в житті. Для цього потрібен достатній рівень розвитку особистості: аналіз і переоцінка моральних принципів, настанов, щоб побудувати власну систему цінностей, життєвих цілей, перспектив. Зростання інтелектуальних можливостей робить перехід до дорослості періодом змін в цінностях та настановах, в ідеалах, цілях. Тому професійне самовизначення повинно вивчатися у зв'язку з іншими аспектами самовизначення особистості [2].

Початок процесу професійного самовизначення особистості припадає на ранній юнацький вік. У цей період суб'єкт самовизначається, виходячи з внутрішніх потреб особистості, що так чи інакше співвідносяться із суспільними запитами та затребуванням на ринку праці. Дослідження цього феномену привернуло увагу як вітчизняних, так і зарубіжних психологів, що відобразилось у великому різноманітті поглядів, підходів і теоретичних концепцій.

В ситуації професійного самовизначення на етапі ранньої юності, школяр, перш за все, спирається на мотиваційну сферу, що є в основі вибіркового й диференційованого ставлення до професій та свідомого вибору виду майбутньої трудової діяльності. Мотиви вибору професії обумовлені впливом на людину багатьох чинників – системи соціальних впливів, економічних і демографічних умов, сім'ї, школи, засобів масової інформації тощо. Враховуючи поради батьків, старших і досвідчених людей, кінцеве рішення про вибір

професії все ж приймає сам учень і по можливості реалізовує його. Тому вирішальним фактором є особиста активна позиція учня. Враховуючи те, що однією з важливих передумов успішної самореалізації людини в майбутній професії є узгоджена мотиваційна сфера та професія особистості, важливою є допомога учням у самопізнанні та саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание : пер. с англ. / Роберт Бернс. — М. : Прогресс, 1986. — 420 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — СПб. : Питер, 2009. — 400 с.
3. Гинзбург М. Р. Жизненные планы как проявление личностного самоопределения старшеклассников / М. Р. Гинзбург // Психологические условия
- формирования социальной ответственности школьников. — М. : Изд. АПН СССР, 1987. — С. 18—22.
4. Кон И. С. Психология ранней юности: книга для учителя / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 225 с.
5. Мудрик А. В. Современный старшеклассник: проблемы самоопределения / А. В. Мудрик. — М. : Просвещение, 1977. — 214 с.
6. Пашахонина Е. Е. Педагогические условия развития творческих качеств личности в процессе профессионального самоопределения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01, 13.00.08 / Е. Е. Пашахонина. — М., 2000. — 217 с.
7. Худик А. В. Изучение профессиональной направленности в подростковом и юношеском возрасте / В. А. Худик. — К. : Освіта, 1992. — 32 с.
8. Череди́нченко Г. А. Молодежь вступает в жизнь: Социологические исследования проблем выбора профессии и трудоустройства / Г. А. Череди́нченко, В. Н. Шубкин. — М. : Молодая гвардия, 1985. — 176 с.

NATALIA SPYTSIA-ORISHCHENKO
Kharkiv

THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PERSONALITY'S PROGRESS IN EARLY PREADULT AGE

The theoretical analysis of personality's psychological features in early preadult age is presented in the article. The foreign and soviet experience of studying the problem is done using the brief summary of the main conceptions in personality's progress. The content of basic formations, which are the attainments of early preadult age are opened. They are: self-determination, personal self-determination, living self-determination, moral self-determination, social self-determination, professional self-determination, self-conception. The future researches prospects are made based on the prism of forming and improvement of different kinds of motivation. The further developmental and remedial psychological work in maintenance of professional self-determination process is needed.

Key words: psychological features, early preadult age, personality, self-determination, self-conception.

НАТАЛІЯ СПИЦЯ-ОРИЩЕНКО
Харьков

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ В РАННЕМ ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

В статье представлен теоретический анализ вопроса психологических особенностей развития личности в раннем юношеском возрасте. Рассмотрен советский и зарубежный опыт изучения проблемы через краткую характеристику основных концепций развития личности. Раскрыто содержание основных новообразований, которые являются достижениями раннего юношеского возраста, а именно: самоопределения, личностного самоопределения, жизненного самоопределения, морального самоопределения, социального самоопределения, профессионального самоопределения, я-концепции. Обозначены перспективы дальнейших исследований очерченного вопроса через призму формирования и развития разных видов мотивации юной личности с целью дальнейшей развивающей и коррекционной психологической работы по психологическому сопровождению процесса профессионального самоопределения.

Ключевые слова: психологические особенности, ранний юношеский возраст, личность, самоопределение, я-концепция.

Стаття надійшла до редколегії 29.02.2016